

You have downloaded a document from

The Central and Eastern European Online Library

The joined archive of hundreds of Central-, East- and South-East-European publishers, research institutes, and various content providers

Source: Философски алтернативи

Philosophical Alternatives

Location: Bulgaria

Author(s): Valentina Dramalieva

Title: Преподаването на приложна етика

The Teaching of Applied Ethics

Issue: 1/2005

Citation style: Valentina Dramalieva. "Преподаването на приложна етика". Философски алтернативи 1:77-89.

<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=175684>

ПРОБЛЕМИ И ПЕРСПЕКТИВИ НА ФИЛОСОФСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРСКИТЕ УНИВЕРСИТЕТИ (ПОКАНА ЗА ДИСКУСИЯ)

Първите три текста, включени в този раздел, бяха прочетени като доклади в рамките на III Национална конференция на преподавателите по философия от българските висши училища, проведена на 24 и 25 септември 2004 г. в Творческия дом на СУ „Св. Климент Охридски“ — с. Китен (Бургаско). Този форум вече е традиционен, като започна да се провежда от 2000 г. на интервал от две години. По време на първата конференция бе взето решение за създаване на професионална организация на преподавателите по философски дисциплини в българските висши училища. Тя бе официално регистрирана през май 2002 г. под името „Сдружение на университетските преподаватели по философия в България“. Понастоящем нейни членове са 39 души, които преподават в 14 български висши училища.

Останалите текстове от раздела също третират важни проблеми на философското образование.

Abstract

The first texts included in section were read as reports as the III-d National conference of philosophy lecturers from Bulgarian universities, conducted at 24 and 25 September 2004 in Creative home of Sofia University “St. Kliment Ohridski” – v. Kiten (near Burgas). This forum is already traditional, as it started to conduct till 2000 in every two years. At the first conference it was taken a decision to be established a professional organization of philosophical disciplines lectures from Bulgarian universities. It was officially registered in May 2002 and was named “Association of the university lecturers on philosophy in Bulgaria”. Now the organization has 39 members, who teach at 14 Bulgarian universities.

The rest of the text in this section treats the important problems of the philosophical education too.

ВАЛЕНТИНА ДРАМАЛИЕВА

ПРЕПОДАВАНЕТО НА ПРИЛОЖНА ЕТИКА

Така поставеното заглавие вече предизвиква не само у философа, а и у всеки мислещ човек множество въпроси и някаква съпротива. На първо място, те произтичат от питането, дали изобщо е възможно, или доколко е възможно, прилагането на етиката и къде (*I*). На второ място идват съмненията, свързани с възможностите, смисъла и ползата от преподаването на такава приложна етика, а и на етиката изобщо (*II*).

I. ПРИЛАГАНЕТО НА ЕТИКАТА ИЛИ ПРИЛОЖНА ЕТИКА

В отговор на тази група възражения могат да се приведат аргументи, разкриващи съдържанието и значението на понятието *приложна етика*. Прилож-

ността е тясно свързана с етиката и се разбира поне по два начина. От една страна, тя се визира като вътрешноприсъща характеристика на етиката изобщо, т.е. етиката по определение е приложна (1). От друга страна, се има предвид една относително обособена част в структурата на етиката — приложна етика (2).

(1) Според широко разпространено и наложило се в съвременността разбиране за предмета на етиката тя е теория за морала. Именно като такава етиката изучава своя обект — морала, и се опитва да го обясни като същност, структура, функции и значение. Тя анализира основните му компоненти — ценности и норми, изследва обичаите и нравите като форми на съществуването му, тълкува и систематизира моралните понятия, визира моралните цели, принципи и критерии, описва специфичните механизми за действие на морала в различните социални сфери, осмисля възможностите за хармонизиране на човешкото поведение и интереси с това на останалите хора, както и възможностите за достигане на определени цели или идеали, към които се стремят личността, групата или обществото. Етиката е аксиологична, защото подхожда към битието не просто като към реалност, а като към ценност и заедно с това тя е нормативна, но не защото създава моралните норми, а защото се опитва да ги осмисли и подреди. Така се формират етическите теории, които по различен начин подкрепят житейските и поведенческите ценности и създават свои нормативни системи, в които приоритетни могат да бъдат различни морални норми.

Като всяка теоретична дисциплина етиката изследва и анализира своя обект и го представя в един относително опростен систематичен вид. Анализите и изграждането на етически системи обаче не са самоцел и не са предназначени единствено да задоволят интелектуалното любопитство. Още с възникването на етиката в древна Елада стремежът е да се достигне логосът на добродетелния живот, а теоретичните постижения да се *приложат* в практиката, за да послужат на човека в реалния живот. По-нататък продължава все този стремеж да се подпомогне социалната практика, да се научи човекът да живее по-добър живот или, което за повечето етически теории е същото, да му се покаже как да живее правилно. Историята на етиката показва, че развитието ѝ винаги е било тясно свързано не само с анализ на моралния живот и неговите компоненти, но и с търсенето на начини за обратно *прилагане* на получените теоретични обобщения в моралния живот. На нея винаги се е гледало не само като на наука, а и като на средство за духовно изграждане и усъвършенстване на човека.

Може да се каже, че по традиция приложният аспект е вътрешноприсъщ на етиката и той се вписва в нейното определение. Осмислянето на моралните понятия и избистрянето на тяхното съдържание целят предимно постигането на яснота и еднозначност, които са задължителни за улесняването на реалните човешки отношения. Този стремеж наблюдаваме още у Сократ, според когото неяснотата, противоречивостта и незнанието на моралните понятия са главната причина за безнравствения живот на хората. Емблематична за древния философ е тезата, че никой не би избрал да върши зло по своя воля, а единствено и само от незнание. За Аристотел етиката също е свързана с практическия живот и търсенето на начини за постигане на добродетелите. Това изобщо е основното предназначение на етиката в древността — да реши по рационален път моралните проблеми, които стоят пред човека в неговия живот. И тъкмо заради това тогава са започнали да я разбират като практическа философия. От нея винаги се е очаквало да подпомогне оценяването и нормирането на

човешкото поведение за постигането на по-хармонични отношения в обществото или в която и да е негова сфера.

Именно практическата насоченост налага приложността като цел и вътрешноприсъща характеристика на етиката. Това изисква да се анализира не само установената морална практика — обичайното с неговите мотиви и последици, но също целите и идеалите на човешкия живот и поведение. Задачата е да се открие онова, което „трябва“ или „би трябвало“ да предприеме човек, за да постига определени цели. Изследвайки целите и идеалите и предписвайки „желателно“ бъдещо поведение, етиката все повече утвърждава своята практическа насоченост и приложност. Тя непрекъснато търси възможности за прилагането на по-разумно, по-приемливо, по-добродетелно поведение и това осмисля нейното развитие. По тази причина етиката не визира нормите като ограничител на поведението, а като средство за постигането на взаимно приемливи за всички хора социално значими цели.

Етиката се занимава с това, което „трябва“ или „би трябвало“ да бъде повече, отколкото с това, което „е“ в действителността. Но тази прескриптивност и хипотетичност не само че не я отдалечават от практическата ѝ насоченост, а напротив, показват колко широко приложение има етиката при взимането на решения във всяка социална сфера както в ежедневието, така и при осъществяването на по-стратегически избор; както за отделния човек, така и за обществото; както за екзистенциални, така и за чисто организационни въпроси. Изобщо винаги когато човек се пита как да постъпи, това вече го изправя пред етически проблем и той взема решение, което винаги има и своя етическа страна. Когато се питаме дали да помогнем на болния си приятел, дали да спазим даденото обещание, дали да кажем истината, дали да се приемат с предимство инвалидите във висшите училища, дали да се промени законът за детските надбавки, дали да предупредим клиента за некачествена стока, дали да бъде спряно застрашаващо околната среда производство и т.н., ние всъщност търсим решение, като към множеството различни аргументи *прилагаме* и тези на етиката. Защото никой от посочените въпроси не може да получи правилен отговор, ако не се използват етически стандарти. Присъщата за етиката приложност я прави неocenim помощник при взимането на решение във всяка реална житейска ситуация.

(2) Поради голямата значимост на приложността като характеристика на етиката тя и структурно се е обособила като относително самостоятелна. Затова най-общо етиката се подразделя на теоретична и приложна. Докато теоретичната етика се занимава със задълбочено философско осмисляне на морала и изграждане на логически непротиворечива система от категории, ценности, норми, принципи и т.н., то приложната етика е свързана с *прилагането* на общите етически ценности, норми и принципи във всяка конкретна сфера на общественения живот. Приложната етика има практически ориентирана цел — да оптимизира процесите в съответната сфера, като подпомогне характерните за тази сфера човешки отношения и поведение.

Познаването на която и да е етическа теория или на етическата теория като цяло далеч не е достатъчно за ефективността на приложната етика. Необходимо е също задълбочено познаване спецификата на съответната обществена сфера, където се прилага етиката; на основните цели, които се постигат в тази сфера; на типичните човешки интереси, които я изграждат или се противопоставят в нея; на характерния начин за действие на морала и на промените, които той търпи при функционирането си там. Така приложната етика се опитва да „адаптира“ моралните компоненти към особеностите на конкретната сре-

да, а също — да прогнозира тенденциите и вариантите на съответния обществен процес и да рационализира човешката дейност, като потърси баланс на интересите. Всичко това има за цел подобряване на дейността и по-адекватно постигане на човешките цели при съблюдаване на общия интерес. Ако посочените анализи са налице, те стават предпоставка за успешно прилагане на общите етически теоретични постановки и зависимости в практиката. За да осигури това, приложната етика често ползва постиженията на други науки. Интердисциплинарността е типична за нея.

Характерен за съвременността е засилен интерес към приложната етика. Причините са различни. *На първо място*, теоретичните етически конструкции и реконструкции като че ли вече са изчерпани и не са приоритетно предизвикателство за мисълта. За разлика от нагласите през 50-те и 60-те години на XX в., пред изкушенията в етическата проблематика вече не доминира нито намерението да организират установилите се в обществото морални компоненти в разбираема и логически непротиворечива система, нито желанието да защитават или оборват която и да е от тях с абстрактни логически аргументи, нито предизвикателството да дебатираат по определени метаетически проблеми.

На второ място, причините могат да се търсят в старото колкото самата етика, но вечно актуално предизвикателство — етическите теории да бъдат прилагани в цялото им богатство и многообразие. Този стремеж към прилагане се обуславя поне от две причини. Първо, за да се осмисли теорията. Още от древността хората са установили, че сами по себе си етическите понятия като че ли нямат смисъл, а го добиват, когато бъдат приложени. И второ, защото валидността на етическите категории може да се провери единствено ако те се приложат в живота. Краят на XX в. и началото на XXI в. се характеризират именно с желанието да се прилага, използва и проверява етическата теория.

На трето място, като причина за засиления интерес към приложната етика трябва да се посочат особеностите на днешната реалност. Неоспорим факт е развитието и усложняването на обществените отношения. Икономиката, науката и технологиите допълнително ги проблематизират. Това поражда необходимостта от допълнително рационализиране на човешките отношения и поведение. Търсенето на адекватни начини за постигането на тази цел насочва към морала като утвърден в историята на човечеството регулатор на обществените отношения, както и към другите регулативни системи — право, политика. В определен смисъл съвместното им действие обаче води до още повече усложнения поради необходимостта от съгласуване. В тази посока се разчита на прилагането на етиката, която в голяма степен обединява рационалност, акумулиран човешки опит и мъдрост и вечно търсене на взаимно приемливи пътища за постигане на значими обществени цели. Характерните за приложната етика едновременно теоретична яснота и склонност към експерименти, а също — критичен стил на мислене и анализ, насочен към взимане на решение, са в основата на тези очаквания. Допълнително предимство е интердисциплинарността на приложната етика, която още повече обогатява научните подходи и се вписва отлично в особеностите на съвременните научни търсения, които надхвърлят всяка маргиналност. Безспорно етиката се обогатява от постиженията на психологията, антропологията, социологията. Не е за пренебрегване и присъщото за приложната етика търсене на полезност, което кореспондира с особеностите на съвременния живот, доминиран от подобна икономическа реалност.

На четвърто място, все повече се налага разбирането, че спонтанността (на формирането, процесите и промените) в морала не е измежду най-значи-

мите му същностни характеристики. Моралът също може и трябва да бъде съзнателно променен и оптимизиран. Именно това разбиране засилва интереса и подхранва усилията за развитие на приложната етика, на която най-вече се разчита да го постигне. Стремехът за съзнателно прилагане на етическата теория — както на безспорните ѝ постижения, така и на все още неизбистрените хипотези, дава сериозен гласък на приложната етика и я прави модерна и предпочитана сфера на научни търсения.

Приложната етика е прилагане на утвърдени етически ценности и стандарти към различни обществени сфери. Обикновено това са области, които са значим приоритет за обществения живот на определен исторически етап (например: бизнес, наука, медицина, професии, политика, законодателство и т.н.) или пък такива, които са особено проблемни и спешно се нуждаят от етическа аргументация за взимането на определени решения (например: екология, тероризъм, изхранване и т.н.). Така обособилата се в структурата на етиката приложна етика поражда множество приложни етики, които поемат свой път на развитие в търсенето на полезност. Днес вече са се наложили: бизнес етика, професионална етика (не е единна, а е съвкупност от множество професионални етики — лекарска, търговска, магистратска, управленска, учителска, инженерна, военна, журналистическа и др.), политическа етика, научна етика, медицинска етика, медийна етика, екологична етика, биоетика, етическа глобалистика и т. н.

Приложната етика като че ли няма собствено битие, тъй като само условно говорим за приложимост на етиката изобщо. На практика става въпрос за прилагането на етиката към конкретни сфери, области, групи, проблеми. Приложната етика съществува чрез отделните приложни етики. Не съществува строга класификация на приложните етики и това е обяснимо. Основна причина е фактът, че етиката се прилага към различни типове реалности — сфери, нива, аспекти, проблеми и т.н., което води до припокриване и смесване на подходите и критериите, а оттам — и на приложните етики. В същото време променящата се реалност често извиква на дневен ред множество нови проблеми, изискващи бързо обяснение, тълкуване, решение. Това също става повод за обособяването на нова приложна етика. Днес например бързото и широко разпространение на компютрите (и особено на персоналните) породило компютърната етика и това понятие не ни учудва, но само преди 20 години подобна етика беше немислима поради тясно специализираното приложение на тази техника.

Визираните сфери от своя страна са само относително обособени — те не са еднозначно определени, а границите между тях не са стриктно очертани. Сферите често се припокриват, а и към тях се подхожда от различни гледни точки. В същото време те самите са достатъчно сложни и променливи. Освен това в някои случаи става въпрос за прилагане на етиката към определена сфера като относително завършено цяло, в други — към нива или различни аспекти на една сфера, а в трети — към проблеми от една или няколко сфери. Възможно е също една сфера да бъде обект на различни и добре обособени приложни етики. Такава е например медицинската сфера. Медицинската етика е прилагането на етиката към широката сфера на медицината, която практически засяга пряко всички хора. Тази сфера има множество собствени проблеми за решаване, а същевременно е средоточие на проблеми, породени от други обществени сфери (например икономическата). В същото време тя е поле за множество от т. нар. вечни общочовешки проблеми — за живота, смъртта, правото на избор и т.н. Но медицинската сфера е обект и на друга приложна етика —

лекарската професионална етика, която е близка, но все пак различна от медицинската етика. Лекарската етика е една конкретна професионална етика и като такава има да решава проблеми от особено естество. Очевидно е, че въпреки близостта, припокриването е привидно. Лекарската етика и медицинската етика са две различни приложни етики поради различните си цели, проблеми, значение.

Трудностите в търсенето на единен критерий и строго отграничаване на приложните етики могат да се онагледят и от друга приложна етика — политическата. Тя е достатъчно добре обособена и се е наложила в публичното пространство като понятие, но същевременно означава поне три неща. Първо, в най-широк смисъл това е цялата панорама от исторически формирани се и съвременни възгледи за взаимодействието между етика и политика и за разгръщането на човека като политическо същество. Второ, в по-тесен смисъл политическата етика е прилагането на етиката към специфичната и (за разлика от други) добре очертана сфера на политиката. Често това се свежда до една политическа деонтология. Целта е да се открият и систематизират основните етически ценности, норми и принципи, които най-адекватно и обществено-приемливо обслужват постигането на политическите цели на всяко равнище. Трето, политическата етика може да означава и една конкретна професионална етика, която трябва да решава множество типични проблеми на тези, за които политиката е професия. Очевидно е, че понятието „политическа етика“ включва различни аспекти на приложната етика.

За да се добие яснота в кои направления се развива приложната етика днес, трябва да се посочи къде най-вече се прилага етиката, т.е. кои са актуалните сфери. Подобно изброяване няма претенции за прецизност и изчерпателност, тъй като не съществува окончателна и общоприета обособеност или договореност за обхвата на отделните приложни етики. Някои стесняват, а други разширяват областта на дадена приложна етика. Различни са критериите както за обособяването на приложни етики, така и за тяхното систематизиране. Дори наименованията на отделните приложни етики невинаги се употребяват еднозначно. Тъй като не са ми известни утвърдени и наложили се систематизации, ще предложа вариант, който само да представи и онагледява традиционно утвърдените се и широко възприети в публичното пространство приложни етики. Предлагащото условно групиране е в три раздела.

I. ПРИЛОЖНА ЕТИКА В ОСОБЕНО ЗНАЧИМИ ЗА СЪВРЕМЕННОТО ОБЩЕСТВО СФЕРИ

Бизнес етика (Business Ethics) (изследва възможностите за приложение на етиката в сферата на бизнеса и систематизира основните етически ценности и утвърдени начини на поведение, балансира интересите на бизнеса и на обществото). *Правна етика* (Law Ethics) (етически анализ и аргументация на правните закони и процедури; актуални проблеми, като смъртното наказание, референдумите, законово решаване на медицински проблеми, гарантиране и защита на човешките права и др.). *Политическа етика* (Political Ethics, Public Sector & Government Ethics, International Ethics) (отнася се към политическия живот — партии, правителства, международни политически отношения). *Медийна етика* (Media Ethics) (изследва и контролира манипулативните възможности на медиите и проблемите, които те пораждаат в обществото, както и проблемите на самите медии). *Медицинска етика* (Medical Ethics, Health Care Ethics) (засяга

всякакви аспекти и нива на медицината в широк аспект; очертани проблеми: здравеопазване, аборти, евтаназия, сексуална ориентация, донорство, пол, сексизъм и др.). *Биоетика* (Bioethics) (анализира широката сфера на биологичното; особено актуални са: репродуктивни технологии, клониране, права на животните). *Етика в науката и технологията* (Science & Technology Ethics) (засяга всички проблеми, които развитието на науката и технологиите поражда за човечеството; включва *Компютърна етика* (Computer Ethics), *Изследователска етика* (Research Ethics) и др.). *Етика на околната среда* (Environmental Ethics) (етически аспект на проблемите, породени от общуването на човека с околната среда). *Етическа глобалистика* (Global Problems Ethics) (засяга всички глобални проблеми на човечеството: оцеляване, народонаселение, емиграция, бедност, световен глад и изхранване, война, мир, тероризъм, раси, расизъм, полова принадлежност, етническа принадлежност и др.).

II. ПРИЛОЖНА ЕТИКА В ПРОФЕСИИТЕ, КОИТО СА ВАЖЕН ФАКТОР НА СЪВРЕМЕННОСТТА

Професионална етика (Professional Ethics) — учителска (преподавателска), лекарска, търговска, инженерна, магистратска, адвокатска, административна, научна и изследователска др. *Управленска етика* (Management Ethics).

III. ПРИЛАГАНЕ НА ЕТИКАТА ПРИ РЕШАВАНЕ НА КАЗУСИ

Казуистика (Casuistry), включва Етически анализ и взимане на решения (Ethical Decision Making). *Всекидневна етика* (Everyday Ethics).

Първият раздел обхваща установилите се приложни етики, като групирането е според сферите, в които се прилага етиката. Очевидно е, че това са актуални и определящи облика на съвременното общество сфери и заради това е важно да бъдат осмислени от етическа гледна точка. От една страна, това се налага като изискване на цялото общество, за което тези сфери са приоритетни. Обществото се опитва да наложи и защити своя интерес, като се намеси съзнателно и целенасочено в процесите, характеризиращи тези сфери, през призмата на утвърдени морални ценности и механизми за въздействие. От друга страна, прилагането на етиката в тези сфери се търси и заради стремението да се направят отношенията в тях по-съгласувани и по-хармонични, с което да се улесни и оптимизира цялостното им функциониране и да се постигне по-голяма ефективност. От трета страна, се търси начин да се осмислят от етическа гледна точка и да се решат най-важните проблеми и конфликти в тези сфери, а също и да се предотвратят бъдещи такива. Границите на тези сфери не са строго очертани и е възможно отчасти припокриване на проблемите. Посочените приложни етики анализират възможностите за използване на етиката или на отделни етически теории в конкретната среда и са отворени за изследване и решаване на нововъзникващи проблеми.

Вторият раздел представя прилагането на етиката към професиите. Наистина те могат да се визират просто като една обществена сфера, но обособяването им в отделен раздел се основава на особения социален статут на професиите. Те са много важен фактор за съвременното общество и в тях се поражда типични проблеми, които успешно намират решение чрез морала. Затова прилагането на етиката към различните професии има дълга история и се е

утвърдило като традиционно. Професионалната етика е измежду най-старите форми на приложната етика. Разбира се, не всички професии имат своя професионална етика, а само такива, които отговарят на определени условия. Списъкът на отделните професионални етики също не претендира за изчерпателност, а само онагледява най-популярните професионални етики. Към този раздел може да се отнесе и управленската етика, поради тясната връзка на управлението с професиите и мястото му на практика във всяка професия. Важността на управлението за съвременните условия и особеността му статут пораждат идеята на него да се гледа като на отделна професия — мениджър. Очевидно е, че днес значимостта на управлението непрекъснато нараства и етическите подходи към него все повече се обогатяват и утвърждават.

Третият раздел носи спецификата на приложимост в най-прагматичен смисъл, с възможно най-пряка практическа полезност. Казуистиката търси механизми, които пряко да използват етиката при решаването на определени конкретни случки (казуси). В същото време казуистиката е част от всяка приложна етика от I и II раздел, защото там също се решават конкретни казуси от съответните сфери. Така например тя е неразделна част от всяка професионална етика, бизнес етиката, правната етика, политическата етика и всяка друга етика. Въпреки тази „включеност“ на казуистиката в останалите приложни етики, обособяването ѝ е обосновано доколкото задачите, които тя си поставя като вид приложна етика, са много специфични, а решаването им е в голяма степен аналогично, макар и да става въпрос за различни обществени сфери. В известен смисъл може да се говори дори за нещо като „технология“ за решаване на казуси. Необходими са допълнителни усилия и анализи, за да се вникне в особеностите на отделния случай, да се опознаят условията, при които се действа, да се отчете влиянието на страничните фактори, да се вземат предвид характеристиките и целите на засегнатите страни, да се съпоставят мотивите, да се предвидят очакваните резултати и т.н.

Прилагането на етическите стандарти често се оказва трудна задача дори за добре подготвени теоретици. Причина за това могат да бъдат противоречията в самите етически стандарти или непознаването на моралните конфликти. Често възникват проблеми и заради това, че на практика невинаги е възможно да се постъпи добре. Изборът на по-малката измежду няколко злини понякога се налага като единствено възможно поведение. Това безспорно спъва етическия анализ и избор. Прилагането на етическите стандарти може да бъде затруднено както от липсата на видима поведенческа алтернатива, така и от наличието на необозримо много възможности. Затруднения произтичат и от това, че в практиката човек обикновено е подложен на силното въздействие на емоциите, които също утежняват анализа. Наличието на множество етически теории, които могат да си противоречат по определени въпроси, също прави казуистиката трудно поле на прилагане на етиката. Огромното разнообразие от ситуации в отделните сфери никога не може напълно да се обхване или предвиди. Затова казуистиката се насочва към анализ и съпоставяне на аналогични казуси с цел по-правилното им решаване. Тя групира и систематизира огромното разнообразие от случки, предлага работещи техники за анализ и проверка, развива практически умения за анализ и взимане на правилни решения. Именно с това тя е от методическа и практическа помощ на всяка друга приложна етика.

Казуистиката като че ли най-недвусмислено изразява приложимостта на етиката като нейна вътрешна характеристика. Вероятно именно това има предвид и Джордж Мур, според когото казуистиката е целта на етическото поз-

нание и етиката не може да бъде завършено цяло без казуистиката (3, гл. I, т. А, сек. 4). Авторът изтъква, че неуспехите, които често се случват в казуистиката, далеч не са доказателство за грешка в етическите принципи, които се използват за анализ на казуса. Обикновено причините са в ограничеността на конкретното човешко познание в даден момент. Казуистиката изисква не само владение на етическите принципи, а умения за цялостен и задълбочен етически анализ. Именно затова казуистиката завършва етическото познание, а не го предхожда. Тя е целта, към която етиката се стреми и иска да постигне. Очевидно само прозрението е недостатъчно за казуистиката. Необходими са целенасочени усилия и умения.

Всекидневната етика е част от казуистиката, защото в същността си е точно това — решение как да се постъпи във всеки отделен случай. Особеното при нея е спецификата на сферата на приложение — живота, всекидневната практика на всеки отделен морален субект. Обособяването ѝ като относително самостоятелна приложна етика има смисъл доколкото дава възможност да се акцентира върху голяма група аналогични житейски проблеми от ценностен характер.

II. ПРЕПОДАВАНЕТО НА ПРИЛОЖНА ЕТИКА

Ако приложната етика е свързана с усвояването на определени знания и умения, то очевидно на преден план излиза необходимостта от нейното преподаване и изучаване. Въпросът е дали е обосновано широкото преподаване на етика, т.е. има ли смисъл хората да бъдат обучавани в етическите стандарти. Може да се каже, че това питане съпровожда етиката от възникването ѝ. Още в диалозите на Платон в разговорите с атиняните ясно се откроява мнението на неговия учител Сократ, че за хората е важно да знаят как трябва да постъпват, а това може да бъде научено.

Доколкото съществуват съмнения във възможността и смисъла на обучението по етика, те произтичат главно от познаването на морала и неговите особености като социален регулатор. Най-често соченият аргумент в тази посока е необходимостта от наличието на свободен избор на субекта, без което моралът е немислим. Когато липсва свобода на избора в човешкото поведение, моралните критерии остават неприложими към него. Това изискване, както и липсата на безусловни правила, институции и морални авторитети са причината моралът да се схваща като твърде релативен и затова — дистанциран от обучението. Такъв подход обаче е краен и неправилен. Защото именно необходимостта от осъществяване на избор показва колко е важно за моралния субект да може да избира, да бъде научен да избира. А това означава да бъде научен както на основните ценности и норми, които моралът е създал при своето дълго съществуване, но така също и на практически ориентирана рационалност — умения за анализ, сравнения, предвиждане на обстоятелства, вникване в мисленето на другите хора, взимане на решение, поемане на отговорност и т.н. Всичко това насочва не само към възпитанието като естествен медиатор между моралните ценности на различните поколения, но и към целенасочено обучение в тази посока. Обучението по никакъв начин няма задачата да възпрепятства моралния субект в неговия свободен избор, а напротив — да го подпомогне, като му представи възможности за рационализиране и оптимизиране на този избор, да го научи да взима решения при възможно най-пълно познаване и анализиране на обстоятелствата от всякакво естество.

В подкрепа на това разбиране са и съвременните психологически изследвания, според които моралните (етически) умения на хората не са дадени веднъж завинаги, а се развиват и определено се влияят от образованието [4]. Смята се, че човешкото поведение е силно повлияно от моралните възгледи и моралните решения на личността. Изследванията показват, че хората са подложени на драматични промени във възрастта между 20 и 30 години заради стратегиите, които те усвояват, за да могат да решават възникналите етически проблеми. Това е свързано с фундаменталните промени в начина, по който личността възприема обществото и своето място в него, и зависи много от годините, прекарани в обучение след средното образование (колеж, университет, професионални училища). Затова се оценяват като доказано ефективни образователните усилия да се повлияе разбирането на моралните проблеми, както и моралната аргументация и взимането на морално решение.

Тези схващания се основават на широко възприетите днес разбирания на известния харвардски психолог Лорънс Колбърг, който за първи път обосновава тезата, че умението на човека да се справя с етически проблеми се развива с възрастта и че образованието определено оказва влияние върху това развитие [1, pp. 347–380]. Авторът смята, че способността на личността да борави с моралните критерии и да мисли като морален субект не се формира изведнъж, а преминава определени етапи, аналогични на тези, които преминава при физическото си развитие [2, pp. 34–35].

Първата степен в моралното развитие на човека е тази на детето, която Колбърг нарича преконвенционална. На тази степен от моралното си развитие личността приема за морално правилно и неправилно това, което определени авторитети (най-често родители) налагат, или това, което носи някакви награди или наказания. За малкото дете например да се лъже е лошо, защото татко казва така, или защото, като лъжеш, те нашляпват. Психологът отбелязва, че някои хора остават на това равнище в моралното си развитие цял живот и за тях моралните критерии винаги се определят единствено от авторитети или от съпровождащите ги поощрения и наказания.

Втората степен в моралното развитие се достига от повечето подрастващи и Колбърг я нарича конвенционална. На тази степен хората интериоризират моралните норми на общностите, към които принадлежат. Правилно и неправилно се определят от лоялността към тези групи — семейство, приятели, нация и т.н. Много хора остават на тази степен в моралното си развитие и в живота си определят правилно и неправилно в зависимост от вярванията на своето общество или от изискванията на законите.

Третата степен в моралното развитие се достига, ако човек продължи да се развива в тази насока, и Колбърг я нарича постконвенционална. Личностите, достигнали тази степен в моралното си развитие, не се ръководят само от лоялността към групата си или нормите, а използват моралните критерии от универсална гледна точка. Моралните принципи и норми се възприемат като приложими от всеки разумен човек, защото те отчитат интересите на всички хора. Така моралният живот включва разбирането за такива универсални идеи като справедливостта, човешките права, човешкото добруване, благоденствие и т.н.

Според Колбърг различни фактори стимулират човека да преминава във всяка по-горна степен от моралното си развитие. Но най-решаващ измежду тези фактори е образованието. Изследванията на автора показват, че когато наблюдаваните от него обекти избират да изучават курсове по етика, това ги предизвиква да разглеждат заобикалящите ги неща от универсална гледна точка и

да се отблъскват от собствената си ограниченост, като се придвижват към следващо ниво.

Все повече се налага схващането, че преподаването на етика във висшите училища не само е възможно, а е и необходимо. Усилията в тази посока безспорно обогатяват академизма и разнообразяват списъка от дисциплини, което е важно, особено за университетите. По-главното обаче е, че те са насочени към постигането на две много по-важни цели. Първата цел е свързана с развитието на самите морални субекти и преминаването им в една по-висока степен на морално осмисляне. От психологическа гледна точка студентската възраст е особено подходяща за това обучение. Заедно с това студентите се стимулират към етическо мислене и у тях се създават определени *етически нагласи*. Втората цел е насочена към възможностите за рационализиране на обществените отношения и решаването на важни социални проблеми чрез използване постиженията на морала като социален регулатор и на етиката като утвърдена теория. Именно чрез обучението по етика за студентите може да стане ясно доколко и по какъв начин е възможно да се въздейства съзнателно и целенасочено в различните обществени сфери чрез механизмите на морала и в духа на утвърдените от човечеството морални ценности, норми и принципи. По-нататък това положително се оказва полезно за житейския и професионалния път на хората, а положените усилия се умножават като ефективност.

И докато теоретичната етика си остава приоритет за философски изкушените студенти, то за постигането на посочените цели определено може да се разчита именно на приложната етика. Нейната ярка практическа ориентация прави неоспорима полезността ѝ, а също така ѝ осигурява широка възприемчивост. Освен това за нея е характерна една особена леснина на разбирането и обучението. Преимущество е, че не се изисква специална предварителна подготовка и може да се започне от ежедневните морални понятия и умения на студентите, от познатите въпроси и дилеми, след което да се върви постепенно към анализиране и систематизиране на проблемите. Модерното разбиране за приложна етика е именно това — да не се дават готови решения за правилно поведение, а да се показва и усвоява как се използват етически аргументи за достигане до правилни решения.

Преподаването на приложната етика „като такава“ в академичните среди, разбира се, е безсмислено и дори невъзможно. При всички случаи необходимо е да се преподават някои от обособилите се приложни етики. Изборът на приложна етика трябва да бъде съобразен както с научната сфера, така и с основните теоретични и професионални интереси на студентите.

В този смисъл като че ли е най-добре изборът на приложна етика да се определя от бъдещата професия на студентите. Това се отнася особено за онези професии, които по необходимост са създали свой професионален морал заради по-доброто си функциониране и заради по-добрата си поставеност в обществото. Характерно за тези професии е, че професионалистите, които ги упражняват, извършват творческа работа и непрекъснато са изправени пред необходимостта да вземат решения и да носят отговорност за тях. Тези професии са изключително важни за цялото общество или за голяма част от него и заради това с интерес са наблюдавани от обществото. И не на последно място това са професии, които имат големи възможности за социално влияние и манипулативност, които с право обществото се опитва да контролира. Именно в тези професии най-остро се чувства необходимостта от усвояване на съответната професионална етика. Такива са например лекарската професия, журналистиката, професиите, свързани с практикуването на правото, учителската профе-

сия, професията на военния и полицаия, политиката като професия и т.н. Студентите, които са се насочили към тези професии, определено се нуждаят от изучаването на съответната професионална етика — лекарска, журналистическа, правна, учителска, военна, полицейска, политическа и т.н. От една страна, това подпомага изграждането им като професионалисти, защото ги насочва да усвоят основните утвърдени ценности на избраната професия и да постъпват според очакванията в съответната гилдия. От друга страна, професионалната етика им помага да мислят за баланс между професията си и обществените интереси през призмата на утвърдените от човечеството морални ценности.

За студентите от всички професии, свързани с икономиката, е препоръчително да изучават бизнес етика. Бизнес етиката не е само професионална етика. Тя се отнася към специфичната сфера на бизнеса и неговите проблеми, както и към цялата съвкупност от професии, които го съставяват. Днес бизнес етиката вече се налага като академична дисциплина за всички престижни висши училища с икономическа насоченост. В стопанската практика на нея се възлагат големи надежди при рационализирането на бизнеса и за постигането на типично икономическите цели — печалба, разрастване, развитие, оставане на пазара. Заедно с това се търси „очовечаване“ на икономическите цели и най-вече на средствата за постигането им. Съзнателната и целенасочена човешка намеса в обективната икономическа закономерност все повече разчита не само на правните закони, но и на предимствата на морала като регулативна система в обществото. Затова прилагането на етиката в бизнеса днес е толкова актуално и е свързано с много възможности и очаквания.

За студентите, които имат не строго професионални, а по-теоретични интереси към определени сфери, е препоръчително да се занимават със съответната приложна етика — например медицинска етика, биоетика, етика на науката и технологиите, етика на околната среда, етическа глобалистика и т.н. Приложната етика представя липсващия в точните науки аксеологичен и деонтологичен подход към нещата, представя и аргументира човешката гледна точка, търси смисъла на изучаваните предмети и явления. Възможността да се видят специфичните за съответната предметна сфера проблеми и от друга (етическа) гледна точка допринася за по-цялостното им възприемане и решаване.

Независимо от това, дали става въпрос за конкретна професионална етика, за бизнес етика или за друга от посочените приложни етики, има нещо, което задължително трябва да присъства в преподаването. Това са етическите анализи на казуси от съответната сфера. Въпреки подчертаната си практическа насоченост, приложната етика не е в състояние директно да предпише правилното поведение за всеки конкретен случай и да бъде рецепта за поведение. Решението как да се постъпи е приоритет на отделния морален субект, защото свободата на избора е задължителна предпоставка за морала. Затова е толкова важно хората да могат да избират и да взимат решение върху основата на добре обоснован анализ. Практикуването на етически анализ на казуси в академичния курс по приложна етика се оказва полезно в тази посока и допринася за изграждането на нужните умения. Именно това прави етическата казуистика особено полезен компонент в преподаването на всяка приложна етика (независимо дали става въпрос за приложна етика от I или II група на посочената по-горе работна класификация).

Студентите трябва да се обучат да използват различни етически подходи за анализ, а също и да усвоят стандартните стъпки, които този анализ включва. Заедно с това трябва да се поощряват тяхната критичност и оригинално

мислене при достигането на етическата оценка и нейното използване за взимане на решения в практиката.

Анализът на казуси директно демонстрира практическата приложимост на етиката и нейната полезност. Целта е у студентите да се създадат умения, първо, да разпознават етическите проблеми и да обосновават защо те са такива; второ, да правят етически анализ на всяка ситуация и на очакваните резултати; трето, да дават обоснована етическа оценка; четвърто, да взимат етически правилно решение; пето, да имат предвид етическата аргументация при взимането на всяко решение в житейски и професионален план.

Приложната етика безспорно подпомага взимането на решение и така подпомага практиката. Тя налага критичен стил на мислене и анализ, систематизира отделните ценности, норми и принципи, развива човешките способности за анализ, преценка и избор, сравнява собствените интуитивни представи за морала с рационализираните етически системи. Преподаването на съответната приложна етика създава така желаната и полезна „етическа нагласа“ у студентите. С други думи, те придобиват знание за възможностите на етическото въздействие, склонност към разсъждения с етическа насоченост, умения за етически анализ и оценка на казуси, способност за разпознаване на морални качества и обосноваване на тяхната необходимост в определени ситуации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Kohlberg, L. Stage and sequence: The cognitive-developmental approach to socialization. — In: D. A. Goslin, ed., Handbook of socialization theory and research, Rand McNally, 1969.
2. Kohlberg, L. Moral stages and moralization: The cognitive-developmental approach. — In: T. Lickona, ed., Moral Development and behavior: Theory, research, and social issues, Rhinehart and Winston, New York, 1976.
3. Rest, M. Moral Development; Advances in research and theory. New York, Praeger, 1986.
4. Moore, G. E. Principia Ethica. Cambridge, 1968.

ГОСПОДИНКА ПИСАРОВА, МАРИАНА КАПРИЕВА

ЗА ПРЕПОДАВАНЕТО ПО ФИЛОСОФИЯ В ПРОЦЕСА НА ГЛОБАЛИЗАЦИЯ

Със своя стремителен ход глобализацията на света не само обхваща териториално все повече страни, но и все повече сфери от обществения живот, като изправя човечеството пред редица нови проблеми. Образованието като социална дейност не прави изключение.

Висшето образование у нас на настоящия етап изпитва затруднения, породени от въздействието на най-малко три фактора: първият е свързан с усилията на образователната ни система да се съобрази с изискванията на Европейския съюз; вторият — да се адаптира съдържанието на учебните програми по отделните дисциплини с протичащия процес на глобализация в света и нарастващия поток от информация; и третият — кадровото осигуряване на образователния процес и желанието на работещите във висшите училища да съх-